

УДК 930(497.11:470)”1990/2000”  
930(497.11:47)”1946/1990”  
050:94(497.11)”1946/2000”  
DOI: <https://doi.org/10.31212/istoriografija.2023.22.tim.255-289>

Проф. др Алексеј Тимофејев\*  
Др Зоран Бајин\*\*

## СОВЈЕТСКА И РУСКА НАУКА О ИСТОРИЈИ 19. И 20. ВЕКА И ЊЕН УТИЦАЈ НА ЈУГОСЛОВЕНСКУ И СРПСКУ ИСТОРИОГРАФИЈУ (1946–2000)

**Апстракт:** У раду се, на основу релевантних изво-  
ра и литературе, анализирају прикази и чланци о  
радовима совјетских/руских историчара с темама  
XIX и XX века, објављени у научним часописима  
шест значајних историјских институција који  
су излазили у Београду од 1946. до 2000. године  
(*Југословенски историјски часопис, Историјски  
гласник, Историјски часопис, Војноисторијски  
гласник, Токови историје и Историја 20. века*).  
Највише пажње је посвећено раду Комисије исто-  
ричара СССР и СФРЈ од 1974. до 1991. године,  
која је требало да олакша непосредне контакте  
историчара две земље. Комисија је делимично  
успела у томе, иако су у погледу формалне са-  
радње изневерена очекивања обе стране.

**Кључне речи:** руска историографија, српска  
историографија, Комисија историчара СССР и  
СФРЈ, марксистичка историографија, историј-  
ски часописи, Београд

---

\* Научни саветник, Институт за новију историју Србије, Београд,  
професор на Филозофском факултету Универзитет у Београду,  
[altimofev@gmail.com](mailto:altimofev@gmail.com)

\*\* Научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд,  
[zorbajin@yahoo.com](mailto:zorbajin@yahoo.com)

Тешко је проценити непосредни утицај једне историографије на другу и уопште постојање свести код историчара једне земље о раду њихових колега у другој земљи. Овај узајамни утицај може се измерити на више начина тако што се анализира количина страних радова у водећим монографијама, у њиховим списковима литературе и фуснотама. Такав квантитативни метод би вероватно дао најдетаљнију слику, али би тражио вишегодишњи истраживачки напор. Међутим, ни тада не бисмо имали исцрпну слику, јер део радова са којима се историчар упозна никада не уђе у списак литературе, али и те како утиче на њега у писању, методологији приступа и формулацији истраживачких циљева. Други приступ могао би да се сведе на анализу избора тема, сагледавање начина коришћења извора, компаративно проучавање методологије истраживања и утицаја доминантне идеологије. У овом случају морало би се сагледати готово комплетно наслеђе новије југословенске историографије, а обим истраживања био би још већи него у првом приступу. Закључке овог истраживања тешко је проценити унапред, али би се у сваком случају радило о неком узорку чији би избор тешко могао поставити брану истраживачкој субјективности.

У нашем истраживању одлучили смо се за други приступ. Покушали смо да сагледамо приказе и чланке о радовима совјетских/руских историчара који су се бавили историјом XIX/XX века или универзалном тематиком. Као узорак за избор ових материјала узели смо публикације објављене у научној периодици различитих историјских институција, које су излазиле у главном граду Југославије од послератног периода до краја 20. века, односно закључно са 2000. годином. Прегледали смо *Југословенски историјски часопис* – орган Савеза друштава историчара Југославије / Савеза историчара

Југославије, који је излазио са прекидима 1962–1981, 1986–1989, 1996–2000, као и *Историјски гласник* – часопис Друштва историчара СР Србије / Друштва историчара Србије / Историјског друштва Народне Републике Србије, 1948–1967. и 1969–2000. Прегледана су и институтска издања: *Историјски часопис* – гласило Историјског института САНУ 1948–2000, *Војноисторијски гласник* – часопис Војноисторијског института 1950–2000; часопис *Токови револуције/Токови/Токови историје* – издање Института за историју радничког покрета Србије / Института за новију историју Србије у периоду 1988–2000; часопис Института за савремену историју *Историја 20. века* 1983–2000. У време излажења *Историје 20. века* и *Токова револуције* у облику зборника радова није било непосредних осврта на страну историографију и зато смо их изоставили из овог прегледа.

У ових шест београдских историјских часописа за нешто више од пет деценија, од 1948. до 2000. године, појавило се 137 научних радова о совјетској/руској историографији у вези са савременом историјом, чији су аутори били водећи српски и југословенски историчари. У различитим деценијама број ових радова је варирао. Само 1948. године у два часописа појавило се шест таквих радова. Током сукоба Југославије са Информбироом 1948–1955. и потоње постепене нормализације односа настала је затегнута пауза, са јединим изузетком ван хронолошких оквира наше анализе.<sup>1</sup> У другој половини педесетих година (1956–1960) појавило се осам чланка о радовима совјетских историчара. Очито је дневна поли-

1 Георгије Острогорски, „Успенский Г. И., История византиской империи, Том III. Издательство Академии наук СССР, Москва–Ленинград 1948“, *Историјски часопис* (даље: ИЧ), 2 (1949–1950), 206–209.

тика утицала на објављивање чланака и ове деценије (за разлику од каснијег доба), јер су радови објављени у два таласа – 1956. и 1959/1960. Следеће деценије (1961–1970) број чланака и приказа о совјетској историографији у три београдска историјска часописа порастао је више него петоструко – објављен је 41 рад, без „политичких пауза“ у годинама публикације. У току седамдесетих година (1971–1980) број радова остао је скоро исти и у четири часописа број објављених радова порастао је на 42 чланка и приказа. С временом овај број почео да опада и у последњој деценији постојања једнопартијских вишенационалних држава (1981–1990) у пет часописа појавило се свега 23 рада посвећених совјетској историографији или сарадњи са совјетским историчарима. Последње деценије двадесетог века (1991–2000), у пет часописа, без обзира на све потешкоће и неупоредиво ређу редовност излажења, број је био готово исти, јер се појавило 17 приказа и чланака.

Тематика радова у овим деценијама условно може да се подели на неколико категорија: радова који су се бавили темама 19. века било је релативно мало (28 радова), док су истраживања 20. века доминирала (76 радова). Остали радови (33 рада) бавили су се темама са ширим хронолошким границама, а захватили су и 20. век. Индикативно је да оваква тенденција постојала у свим периодима, што је вероватно било у вези са већим бројем домаћих историчара који су се бавили двадесетим веком. Наравно, већи део радова о 20. веку био је посвећен „идеолошки“ значајним темама: од 72 рада 25 су се бавила питањима у вези са Другим светским ратом, у којем се родила нова Југославија, а 23 рада било је посвећено периоду револуције и грађанском рату у Источној Европи када је била створена идеолошка матрица бољшевизма.

Тематика совјетске/руске литературе која је била у опсегу прегледа југословенских историчара на страницама београдске научне штампе била је широка. Совјетска историографија о прошлости југословенских народа у ужем или ширем контексту привукла је пажњу 43 пута. Наравно, ова тема била је актуелна током читавог анализираниог периода. „Нејугословенским“ темама бавио се 71 рад, у широком хронолошком распону.

Остали прегледани радови бавили су се значајним догађајима у оквиру совјетске историографије и ширим прегледима њене делатности. За преглед опсежних историографских целина било је неопходно добро знање руског језика, широко познавање стране литературе и због тога је наравно било реткост. То су, пре свега, била два прегледа часописа *Вопросы истории* 1945–1948. – некадашњег водећег часописа совјетске историографије, који је објављивала Академија наука СССР.<sup>2</sup> У том периоду овај часопис је био главно идеолошко гласило совјетске науке и њега су често потресали бројни скандали у вези са тумачењем идеолошки значајних догађаја у прошлости.<sup>3</sup> На крају је ово главно гласило идеологије пролетерског интернационализма и марксизма, које је започело свој живот под називом *Историк-марксист*, у годинама после распада Совјетског Савеза у буквалном смислу речи приватизовала породица главних издавача академика Руске академије наука Ахмеда Искендеро-

---

2 М. П. Р., „Вопросы истории (1945, 1946)“, *Историјски гласник* (даље: ИГ) 1 (1948), 77–80; Г. О. [Георгије Острогорски], „Вопросы Истории (Академия Наук, Институт истории), Москва, издательство Правда. 1945 1–6; 1946, 1–22; 1947, 1–12; 1948, 1–12“, ИЧ 1 (1948), 353–354.

3 А. В. Савельев, „Номенклатурная борьба вокруг журнала «Вопросы истории» в 1954—1957 гг.“, *Отечественная история* 5 (2003), 148–162.

ва и његовог сина (и наследника на положају главног уредника) П.А. Искендерова. Ова зла судбина тешко је могла да се наслути далеке 1948. године. У то време југословенски историчари су у совјетској историографији видели „образац марксизма–лењинизма“.<sup>4</sup> Шири прегледи совјетске историјске литературе (или бар неколико издања одједном) нису били чести и пре су били изузетак<sup>5</sup>. У ову групу спадају четири рада које врло условно можемо сврстати у сагледавану тему. Три рада представљају тематске прегледе совјетске историографије о Југославији, али их нису написали београдски, већ московски аутори. Пошто су били објављени на српском језику у београдским часописима, били су доступнији југословенској научној јавности и зато могу да се сврстају у сагледавану тему.<sup>6</sup> Још један рад бавио се темом сагледавања Русије у српском истраживачком опусу и у том смислу представљао је неку врсту „огледала“ теме коју истражујемо.<sup>7</sup>

Радови о појединачним догађајима и појавама у совјетској/руској историографији објављени у београдским часописима су малобројни (13), али разгранати и дају ширу слику феномена. Ради се о чланцима посвеће-

---

4 Никола Вучо, „Преглед литературе марксизма–лењинизма“ ИЧ 1 (1948), 314–324.

5 Dušanka Dinić-Knežević, „Вопросы истории Славян 3, 4, Воронеж 1970, 1972“, *Jugoslovenski istorijski časopis* (dalje: ИЧ) 3–4 (1972), 212–216.

6 С. А. Виноградов, „Библиографија радова о историји Југославије објављених у СССР од 1945. до 1962. године“, ИЧ 14–15 (1963–1965), 623–641; А. Л. Нароџниџи, Ј. А. Писарев, „Досадашњи резултати и перспективе истраживања историје Југославије у СССР“, ИЧ 1–2 (1975), 131–152; В. Е. Романов, Г. М. Славин, „Совјетска историографија ослободилачког рата и социјалистичке револуције у Југославији (1941–1945)“, *Vojnoistorijski glasnik* (dalje: ВИГ) 3 (1981), 275–289.

7 Latinka Perović, „Ka boljem poznavanju ruske istorije: Rusija u izdanjima Službenog lista SRJ“, *Tokovi istorije* 1–4 (1998), 316–320.

ним појединачним догађајима који су ауторима изгледали значајни за историју узајамних односа совјетских и југословенских историчара.

Предратни уредник *Југословенског историјског часописа*, чувени академик САНУ Виктор Новак (1889–1977) написао је опширни чланак са ретроспективом односа совјетско-југословенских историчара уочи и после Другог светског рата. Поменуо је први такав састанак у августу 1933. на VII Међународном конгресу историчара у Варшави, коме су присуствовали руски историчари из СССР-а и из руске емиграције (у саставу других делегација).<sup>8</sup> Наравно, Новак није ни поменуо руске историчаре емигранте (један од њих, проф. М.И. Ростовцев је наступио са правом „бомбом“ – рефератом о проналаску „тврђаве Европе“ – Дура-Европос на Еуфрату, која је привукла пажњу свих учесника конгреса).<sup>9</sup> Учешће совјетске делегације<sup>10</sup> Новак је представио само кроз лично упознавање са академиком АН СССР Н.С. Державином. Према Новаковим успоменама размена часописа коју су покушавали да остваре југословенски и совјетски историчари у предратном периоду била је веома отежана због цензуре.

Н.С. Державин је, према Виктору Новаку, стигао у Београд у мају 1946, када је одржао два предавања на Коларчевом народном универзитету: „О Академији наука СССР у прошлости и садашњости“ (13. маја) и „Делатност совјетских научних радника за време отаџбинског рата“ (14. маја). Почетком фебруара 1946. Југославију је

8 В. Н. [Виктор Новак], „Истакнути совјетски историчари и археолози у посети Југославији“, ИЧ 1 (1948), 391–394.

9 М. Rostovtzeff, *Dura-Europos and its art*, (Oxford: Clarendon Press, 1938).

10 А. Панкратова, „Советская делегация и польская общественность“, *Историк-марксист* 5 (1933), 130–136.

посетила читава група совјетских историчара-археолога, коју је Новак назвао „групом археолога и етнолога“. У састав ове групе ушли су П.Н. Третјаков (1909–1976), В.Ј. Равдоникас (1894–1976), А.В. Арциховски (1902–1978) и Б.А. Робаков (1908–2001). Махом су говорили о пореклу словенских народа и о раносредњовековној култури Источних Словена. За време Свесловенског конгреса од 8. до 11. децембра 1946. у Београд су стигли академици Н.С. Державин и Б.Д. Греков (1882–1953). Виктор Новак је Б.Д. Грекова назвао „директором Историјског института АН СССР“, наводећи да је у оквиру совјетске делегације био и неки представник „Института за испитивање Словенства при Академији СССР“. Заправо, Б.Д. Греков је био директор новооснованог Института за словенске студије АН СССР-а (1947–1951) и један од три главна говорника совјетске делегације, а на конгресу је одржао говор о култури Словена кроз историју.<sup>11</sup> Новак је поменуо и његов наступ у Руском дому (не у Дому совјетске културе како се званично звао у то време) о „антинорманизму“. Овај приказ Виктора Новака врло је индикативан и сведочи о томе да се у другој половини 40-их радило тек о почетној фази упознавања између совјетске и југословенске историографије. У току тих првих контаката 1946. понекад су мешани научни интереси колега и тачни називи институција.<sup>12</sup> У узајамним

---

11 А. В. Зайцев, „Југославија на страницах журнала «Славяне» (1942–1958)“, *Славянский альманах* 1–2 (2021), 100–126; Н.И. Кикишев, *Славянская идеология*, (Москва: Институт русской цивилизации, 2014).

12 Види о томе детаљније: Архив Југославије, Фонд 524, Друштво за културну сарадњу Југославија–СССР, ф. 3, ј.о. 1945. Извештај акционог одбора Друштва за културну сарадњу Југославије са СССР-ом поднет Првом конгресу Друштва новембра 1946. године: структура организације, дотадашње активности и поља деловања.



односима са београдским историчарима у Москви од 1947. важну улогу имао је обновљени Институт за словенске студије АН СССР, поново основан крајем 1946. уз значајно залагање Б.Д. Грекова и проф. В.И. Пићете (1878–1947), сина Мостарца Јована Пићете. Ово, такође, Новак не помиње, јер вероватно није ни знао да је В.И. Пићета одиграо кључну улогу у обнови руске славистике у СССР-у – при оснивању сектора за словенске студије у Историјском институту АН СССР и катедре за историју Јужних и Западних Словена Историјског факултета Московског државног универзитета „М.В. Ломоносов“ (1939), а после рата и Института за словенске студије АН СССР (1946/1947).<sup>13</sup>

Следећи значајан прегледни чланак у београдској научној штампи о догађајима у историји совјетско-југословенских научних контаката написао је Јован Марјановић (1922–1981).<sup>14</sup> Радило се о врло значајном подухвату за совјетску славистику – објављивању прве (и како се испоставило касније последње) *Историје Југославије*.<sup>15</sup> У питању је колективна двотомна монографија чији је рукопис обухватао близу 1.600 страница. Крајем 1960. године у Југославији је боравио заменик директора института И.А. Хренов (1906–1975). Овај стручњак за историју модерне Пољске (и будући директор Института за славистику) потписао је уговор

13 К. В. Никифоров, „Центру российской славистики – 70 лет“, *Славянский альманах* 1–2 (2017), 13–26; О.В. Бабенко, „Славяноведение в МГУ в 1939–2019 гг. К 80-летию кафедры истории южных и западных славян“, *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература*. Сер. 5, *История: Информационно-аналитический журнал* 3 (2020), 15–25.

14 Jovan Marjanović, „Sastanak jugoslovenskih i sovjetskih istoričara“, *ЈИС* 1 (1962), 146–148.

15 *История Югослави: в двух томах*, (Москва: Издательство Академии наук СССР, 1963).

са Управом Савеза историјских друштава Југославије о рецензији рукописа *Историје Југославије* ради добијања помоћи „у сугестијама за употпуњавање дела и за уклањање евентуалних чињеничних и других могућих слабости“. На основу овог уговора у октобру 1961. стигла су два примерка рукописа на руском језику, који су били подељени меродавним стручњацима. Завршни састанак између совјетских чланова редакције и југословенских рецензента одржан је од 19. до 22. децембра 1961. у згради САНУ. У оквиру совјетске делегације били су директор Института за словенске студије И.И. Удаљцов (1918–1995), главни уредник издања и шеф катедре за историју Јужних и Западних Словена Историјског факултета МДУ „Ломоносов“ С.А. Никитин (1901–1979), чланови редакције Ј.В. Бромлеј (1921–1990), Љ.Б. Ваљев (1915–1981), Ј.А. Писарев (1916–1993), Г.М. Славин (1917–1994) и Маја Михајловна Сумарокова (1939–). Двадесетдвогодишњу постдипломкињу Сумарокову, укључену у састав реномиране делегације, Марјановић је поменуо јер се радило о ћерки тадашњег члана Председништва (Политбироа) ЦК КПСС М.А. Сулова, наравно не наводећи ову околност. Према подацима Марјановића, делегацији се у Београду придружио В.Г. Карасјов, доцент катедре за историју Јужних и Западних Словена Историјског факултета МДУ који је у Београд стигао у међууниверзитетској размени као стипендиста. Са југословенске стране учествовали су историчари из различитих југословенских република: Ј. Тадић (1899–1969), Ф. Цвитер (1905–1988), В. Богданов (1902–1967), В. Чубриловић (1897–1990), Б. Графенауер (1916–1995), И. Божић (1915–1977), Б. Ђурђевић (1908–1993), Н. Клаић (1920–1988), Д. Јанковић (1911–1990), А. Христов (1914–2000), Љ. Лапе (1910–1985), Д. Перовић, Т. Никичевић, Б. Храбак (1927–2010), Б. Павићевић, Х. Андоновски

(1917–2006), Д. Зографски (1920–1997), Д. Митрев (1919–1976), С. Гавриловић (1924–2008), С. Ђирковић (1929–2009), М. Ђорђевић, П. Морача (1920–1993), С. Мијушковић (1912–1989), Ж. Аврамовски (1926–2020) и Ј. Марјановић (1922–1981). Уз све дипломатске „финесе“ о узајамном признању радних напора, аутор приказа поменуо је и дискусије које су настале између две стране, на основу тога што се једна страна упознала са рукописом, а друга са унапред достављеним двотомним издањем. Расправљало се готово о свим питањима: о називу књиге, о периодизацији, о карактеру појединих народних покрета, о националном питању, о историји НОБ-а. Посебно се дискутовало о неравномерности „историјског развика појединих југословенских народа“ због којих „друштвеноекономски чиниоци“ нису играли исту улогу, па им не треба посвећивати исти значај „према политичким чиниоцима“. На основу увида у тадашњу историографију знамо да се радило о покушајима да се пронађу клице капиталистичке привреде у Македонији и Црној Гори (у круговима руских слависта до данас је сачувана анегдота да се расправљало и о томе колико би оваца у стаду требало да има сељак црногорских гудура да би се сматрао капиталистом).

Значајно присуство македонских историчара у југословенском тиму, а једног етничког Бугарина у совјетском, није могло да буде случајност. Јован Марјановић је поменуо ову дискусију врло детаљно, написавши да совјетска страна „није македонску историју изложила у потребно одговарајућој сразмери са историјом осталих југословенских народа“. Ово питање је остало врло актуелно до осамдесетих година, све док је писање кумулативних историја страних држава било под строгим контролом међународног одсека апарата ЦК КПСС. У том периоду совјетски историчари су настојали да лавирају

између покушаја затирања савремене прошлости македонског народа у Софији и мегаломанских претензија на историјску вертикалу све до античког доба у Скопљу. Мора се рећи да је у овој борби свест о постојању посебног идентитета македонског народа (упркос притиску бугарских колега) у све већој мери заузимала место у совјетској науци. Док у уџбенику *Историја Јужних и Западних Словена* објављеном 1957. није било помена чак ни о новијој прошлости Македоније<sup>16</sup>, *Историја Југославије* је посветила овом питању више страница. У наредним уџбеницима историје Јужних и Западних Словена<sup>17</sup> ова тема се све више развијала, због чега је прелом совјетског уџбеника Словена, припремљеног за штампу почетком 80-их година, био уништен после протеста са бугарске стране и директне интервенције међународног апарата ЦК КПСС. Ово није могло да промакне В. Винаверу у врло похвалном приказу следећег издања уџбеника из 1969. који је означен као велики напредак после „шематичног“ уџбеника из 1957.<sup>18</sup> Коначно, историја Македоније од средњег века појавила се на страницама руског уџбеника за историју Јужних и Западних Словена тек 90-их година, када „дипломатски“ опрез више није могао да се меша у писање научника, запостављених у платама, али и у државној контроли.<sup>19</sup> У Институту за словенске студије ово питање је изазвало

---

16 *История южных и западных славян*, ред. С.А. Никитин, (Москва: Издательство МГУ, 1957).

17 *История южных и западных славян*, ред. И.М. Белявская, (Москва: Издательство МГУ, 1969); *История южных и западных славян: курс лекций*, ред. И.В. Созин, (Москва: Издательство МГУ), 1979.

18 Vuk Vinaver, „История южных и западных славян, Московский университет, Москва 1969, стр. 536“, ЈС, 1-2 (1970), 207–209.

19 *История южных и западных славян*, т. 1–2, ред. Г.Ф. Матвеев, (Москва: Издательство МГУ, 1999).

много веће зазирање после састанка у Београду 1961. године. Историја југословенских народа од средњег века до новог времена (за разлику од историја других словенских земаља) више се никада није појавила у издањима Института за словенске студије, све до наших дана, јер и прва није прошла без примедби југословенских колега, без обзира на све покушаје усклађивања.<sup>20</sup>

Резултат обимне дискусије совјетских и југословенских историчара 1961. био је значајан. Према писању Ј. Марјановића и једна и друга страна су учили и истакле потребу за бољим међусобним упознавањем историчара обе државе, као и са достигнућима и историографијом обеју земаља. Без обзира на констатацију ове чињенице морало је да прође још 15 година да се из овог предлога изроди неко трајније решење. За то је могло постојати више разлога, пре свега политичких – после смене Хрушчова југословенска страна је са зазирањем гледала на Исток, плашећи се појаве „неостаљинизма“. Совјетска страна морала је бити разочарана одсуством неке југословенске монографије о историји Русије/СССР-а, где би она била позвана да даје своја мишљења о раду југословенских колега. Покушај такве монографије се појавио у Сарајеву у издању Више педагошке школе, али је разочарао чак и југословенску научну јавност.<sup>21</sup>

20 Bogo Grafenauer, „История Югослави, в двух томах, Издательство Академии наук СССР, Москва, 1963. Том I. Под редакцией Ю. Бромлея, И. С. Достян, В. Т. Карасева, С. А. Никитина“, ЈИЧ 2 (1964), 89–98; Jovan Marjanović, „История Югослави, в двух томах, Издательство Академии наук СССР, Москва 1963. Том II, под редакцией Л. Б. Валева, Г. М. Славина и Л. И. Удальцова“, ЈИЧ 4 (1964), 133–139; Васа Чубриловић, „История Югослави, I–II, Москва 1963, Академия наук СССР, Институт славяноведения (запажања и критичке примедбе)“, ИЧ 14–15 (1963–1965), 517–545.

21 Rene Lovrenčić, „A. Bumbić – F. Slipčević, Istorija Rusije i SSSR-a, Viša pedagoška škola, Sarajevo 1963“, ЈИЧ 4 (1964), 118–121.

Југословенским историчарима је било тешко да пишу о догађајима у Русији, посебно у 20. веку, пошто нису могли да позитивно оцене ниједну политичку личност из елите СССР-а, а да не западну у стаљинизам (осуђиван у југословенској парадигми) или троцкизам (осуђиван у совјетској парадигми). Није ни чудо да су после овог дебакла југословенски историчари још дуго избегавали да пишу сличне радове. Систематско обавештавање заинтересованих професионалаца и студената о историји Русије/СССР-а у 20. веку одвијало се преко превода радова са Совјетима супротне хладноратовске стране, све до краја тог века.<sup>22</sup>

Југословенска историографија је била повремено информисана о основним догађајима у совјетској историјској науци. Информација је била нередовна, хаотична и зависила је од случајних околности. На пример, од редовних општедржавних конференција историчара-слависта (I–XII свесавезне у Москви, 1962; Кијеву, 1963; Вороњежу, 1966; Минску, 1968; Харкову, 1970; Лавову, 1973; Черновцама, 1975; Доњецку, 1978; Ужгороду, 1982; Харкову, 1985; Минску, 1988; Москви, 1990, наставак у Москви 2003, 2013, 2023) била је приказана само конференција у Минску.<sup>23</sup> Приказивани су и други нередовни догађаји, попут помпезног XIII светског конгреса историчара од 16. до 23. августа 1970.

---

22 А.М. Некрич, *22. јуниј 1941*, (Ljubljana : Mladinska knjiga, 1969); *Istorija revolucija XX veka*, (Beograd: Komunist, 1970); G.Boffa, *Povijest Sovjetskog Saveza. 1. Od revolucije do Drugoga svjetskog rata: Lenjin i Staljin: 1917-1941*, (Opatija: „Otokar Keršovani“, 1985); Михаил Гелер, Александар Некрич, *Утопија на власти: историја Совјетског Савеза*, (Подгорица: ЦИД, 2000).

23 Nadežda Jovanović, Venceslav Glišić, „Советское славяноведение, Материалы IV конференции историков славистов (Минск, 31 января – 3 февраля 1968 г.), Минск 1969“, ЈИС 1–2 (1970), 183–188.

у Москви<sup>24</sup> и VII међународног конгреса архивиста у Москви од 21. до 25. августа 1972, на којима су присуствовале и југословенске делегације.<sup>25</sup>

Ауторитарни режими и партијска контрола над магистралним питањима историјске науке који су доминирали у две земље чинили су врло компликованом непосредну личну комуникацију између историчара СФРЈ и СССР све до друге половине седамдесетих. Зато је дошло до идеје о формирању међудржавне комисије историчара, попут других комисија које су функционисале између социјалистичких земаља и СССР-а.<sup>26</sup> Материјале о првим сусретима ове комисије објавио је Радомир Јемуовић (1926–1987), који је и пре тога приказивао друге научне догађаје одржаване у Москви.

Прелиминарни преговори о организацији конференције били су одржани током редовног Конгреса историчара Југославије од 6. до 10. октобра 1973. у Будви. Поред других делегација, из Аустрије, Бугарске, Француске, Мађарске, СР Немачке и Пољске, на конгрес је стигла и делегација из СССР-а. У састав комисије са југословенске стране ушли су представници свих републичких и покрајинских друштава историчара и Војноисторијског института. На чело југословенског дела комисије дошао је проверени партијски кадар из Црне Горе, академик Димитрије Димо Вујовић (1922–1995).<sup>27</sup>

24 Draga Vuksanović-Anić, „Svetski kongres istoričara“, ЈИČ 3–4 (1970), 233–238.

25 Radomir Jemuović, „Učešće arhivskih radnika Jugoslavije na VII međunarodnom kongresu arhiva u Moskvi, avgusta 1972. godine“, ЈИČ 3–4 (1972), 225–227.

26 Radomir Jemuović, „Saradnja istoričara SFRJ i SSSR u toku 1973–1975. godine“, ЈИČ 3–4 (1975), 224.

27 Миомир Дашић, „Димитрије Димо Вујовић – историчар црногорско-француских односа и Црне Горе и Француске у Првом светском рату“, *Црна Гора у Првом светском рату. Зборник*

Он се углавном бавио дипломатском историјом Црне Горе, историјом црногорског националног питања и федерализма, а у дипломатским односима – односима Црне Горе и Француске. Имао је, додуше, један рад о руско(совјетско)-југословенским односима, али то очигледно није био предмет његовог научног интересовања.<sup>28</sup> С обзиром на даље „кадровање“ у комисији, избор за југословенске представнике научника који се нису бавили историјом совјетско-југословенских (а камоли српско-руских односа) није био случајност. Сврха ове праксе била је у вези са првим састанком из 1961, када је југословенска страна морала да објашњава совјетској како исправно да тумачи историју Југославије. Већ на том, условно речено „нултом“ састанку, дошло је до ситуације када су и с једне и с друге стране преговарали научници који су се бавили историјом Србије/Југославије/Балкана, док је питање историје Русије/СССР остајало ван ужег фокуса интересовања обе стране. У таквим околностима и објективно посматрање руско-српских/совјетско-југословенских односа било је врло компликовано. У лето 1974. председник Савеза историчара СФРЈ и председник југословенског дела Комисије историчара СССР-а посетили су Москву и договорили програм рада Прве пленарне седнице комисије. Она је одржана од 16. до 20. децембра 1974. у Москви. На челу совјетског дела комисије био је академик А.Л. Нарочницки (1907–1989), који се као и његов југословенски колега бавио дипломатском историјом, али му је (такође и већини других еминентних чланова комисије из академских института Москве и Лењинграда, те са Историјског факултета

---

*радова са округлог стола Историјског института.* Књ. 2, (Подгорица: Историјски институт, 1998), 19–36.

28 Димо Вујовић, „Октобарска револуција и црногорска емиграција“, *Историјски записи* 3–4 (1959), 51–70.



Московског државног универзитета „Ломоносов“) и историја Балкана била значајан део научних интересовања. Рад комисије, као и друге веће научне активности на релацији совјетско-југословенске научне размене, није спадао у домен чисто научних односа и са совјетске стране је имао поверљивог „куратора“ из одсека за науку апарата ЦК КПСС.<sup>29</sup> Слична поверљива контрола постојала је и са југословенске стране. Пленарни извештај совјетског дела комисије „Резултати и перспективе изучавања историје народа Југославије у Совјетском Савезу“ био је објављен у Југословенском историјском часопису,<sup>30</sup> као и програмски протокол првог пленарног заседања историчара СФРЈ и СССР.<sup>31</sup>

Комисија историчара је имала амбициозне циљеве. Требало је да покрива „политичке, економске, културне и етничке везе“ између народа СФРЈ и СССР од најстаријих времена до савременог доба. Чак у три ставке наглашавали су се заједнички одбрамбени мотиви: односи Русије и „национално-ослободилачких покрета југословенских народа“, додатно као још једна посебна ставка „историја заједничке борбе југословенских народа и народа СССР против страних завојевача“, у којој се посебно издвајала „борбена сарадња“ са народима СФРЈ за време Другог светског рата. Наравно, планирали су се и идеолошки пројекти: „револуционарни демократи Русије и Србије у другој половини XIX века“ и „раднич-

29 Светлана Ивановна Данченко, „Сараево – 1975. Воспоминания“, *Славянский мир в третьем тысячелетии* 10 (2015), 417–432; Николай Александрович Митрохин, „Аппарат ЦК КПСС в 1953–1985 годах как пример «закрытого» общества“, *Новое литературное обозрение* 6 (2006), 200–220.

30 А. Л. Наро́чnickи, J. A. Pisarev, „Dosadašnji rezultati i perspektive izučavanja istorije Jugoslavije u SSSR“, *JiČ* 1–2 (1975), 131–152.

31 „Protokol prvog plenarnog zasedanja istoričara SFRJ i SSSR, održanog u Moskvi 16–20. decembra 1974. g.“, *JiČ* 3–4 (1975), 224–226.

ки и социјалистички покрет крајем XIX и почетком XX века у југословенским земљама и Русији“. Планирала се сарадња и у области обраде теоријских и методолошких проблема историјске науке, а поједине теме звуче врло савремено и у наше време. На пример: „Русија, југословенски народи и Европа у међународним односима на Балкану од XVIII века до 1918. године“ или „историја социјално-економског и политичког развоја и развитка јавног мњења код народа СФРЈ и СССР (у компаративном плану)“. Доња хронолошка граница поменутих тема била је у XVIII веку (у темама се ништа изричито није говорило о средњем веку или античком периоду), а горња се тичала историје југословенско-совјетске сарадње у најновије време.

Договорени оквири сарадње били су много шири од оних који су могли, а, како је време показало, и успели да се остваре. На пример, било је договорено да се издаје Информативни билтен комисије историчара СФРЈ и СССР на српскохрватском и руском језику. Објављивање периодичког међународног гласила, у време када је по сваком оштријем историјском питању морало доћи до „усаглашавања“ ставова уз помоћ ваннаучних, партијских или дипломатских структура које су могле да протестују у случају неслагања са ставовима опонената, било је неизводљиво. Постојали су и реалнији циљеви. Планирано је припремање зборника архивских материјала о историјским питањима у оквиру усаглашених задатака комисије, припремање колективних научних радова синтетичког карактера и зборника чланака, што такође није било лако, али већ остваривије. Најзад, најједноставније је било остварити договорено узајамно публиковање научних радова, превођење монографија и чланака, и узајамно приказивање научних радова. Осим размене и сарадње у састављању зборника извора и на-

учних радова јављале су се и идеје о сарадњи у области наставе историје. Углавном се радило о високошколским установама. Постојала је, међутим, специфична ситуација. Настава историје Јужних и Западних Словена била је обавезни део универзитетског програма на већини квалитетних историјских факултета у словенским републикама СССР-а, историја Југославије се предавала на универзитетима са снажним славистичким центрима (пре свега у Москви и Лењинграду, од средине XX века), док се историја Русије/СССР-а (или Источне Европе као посебне целине) појавила као изборни предмет само на Београдском универзитету, тек почетком XXI века. Постојала је једна значајна константа која је већ била остварена и тражила је само додатно финансирање за размену – размену научника, поготово што су руски архиви (у Москви и Лењинграду) представљали право благо за југословенске историчаре. С друге стране, ова размена била је неопходна за упознавање са новом научном литературом, периодиком и једноставно за језичку праксу совјетских стручњака.

Друга пленарна седница Комисије историчара одржана је у Сарајеву у оквиру Међународног научног скупа поводом стогодишњице устанка у Босни и Херцеговини, другим балканским земљама и Источној кризи 1875–1878. Совјетска страна је саставила озбиљну делегацију: директор Историјског института РАН А.Л. Нарочницки (1907–1989), професор Лењинградског универзитета К.Б. Виноградов (1921–2003), професор Московског универзитета В.Г. Карасјов (1922–1991), заменици директора и шефови сектора Ј.А. Писарев (1916–1993), И.С. Достјан (1920–2012) и млада научница С.И. Данченко, секретар комисије (1949–). Пошто се радило о Сарајеву, у саставу делегације био је и припадник исламских народа СССР-а Азербејџанац Т.М. Исламов

(1927–2004), истакнути стручњак за историју Аустроугарске царевине. Наравно, у саставу делегације био је и куратор делегације, сарадник одсека за науку при ЦК КПСС В.И. Куликов. Радило се о дивном проводу који је у протоколу о сарадњи био поменут под посебном тачком као „проширење размене научно-туристичких група историчара с циљем бољег упознавања с обема земљама“. Осим Београда, Сарајева и Мостара совјетске колеге су посетиле Цетиње и Херцег Нови, као гости Друштва историчара Црне Горе. Према успоменама С.И. Данченко, већи део учесника који се бавио историјом Балкана пре тога је већ боравио у земљи (Достјан, Карасјов, Виноградов и Писарев), имали су своје познанике у кругу југословенских колега и одмах су са њима успоставили неформалне контакте. На самом Међународном скупу осим совјетских учесника били су и представници више земаља (Бугарске, Аустрије, Француске, Немачке и Источне Немачке, САД-а и Турске).<sup>32</sup> Радови са овог скупа објављени су тек након две године после његовог одржавања.<sup>33</sup> Комисија је одржала седницу и примила је следећи протокол. Са југословенске стране „као и код припрема за први састанак, југословенски део комисије имао је извесних тешкоћа око састава“. Први пут нису сви желели или могли да лете у Москву, овај пут одсуствовао је чак и председник комисије Д. Вујовић, кога је мењао тадашњи декан Филозофског факултета у Сарајеву Марко Шуњић (1927–1998). Присуствовали су и представници свих југословенских република и покрајина. Секретар комисије са југословенске стране био је Радоман Јовановић (1934–2006). Протокол је носио

---

32 Данченко, „Сараево–1975. Воспоминания“, 417–432.

33 *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, Књ. I–III, (Sarajevo: ANUBiH, 1977).

радни карактер и у њему је било много мање амбиција у планирању. Предлагало се да се на следећој седници комисије у СССР-у 1976. осветли питање „заједничке борбе народа и народности СФРЈ и СССР против фашизма у оквирима заједничке конференције“. Осим тога, планирано је одржавање контаката и сарадње научних институција, договарање о превођењу научно-историјских радова и формирање перспективног плана рада.<sup>34</sup>

Даље информације о раду Комисије историчара нису биле редовне, а појављивале се по разним часописима и од различитих аутора.<sup>35</sup> Први састанак совјетских и југословенских историчара на којем се расправљало о питањима Другог светског рата била је трећа седница комисије јуна 1981. у Волгограду. (Интересантно је да су овоме претходили састанци југословенских историчара са историчарима из Велике Британије и САД-а на тему Другог светског рата.) Овај састанак сматран је као наставак заједничке колективне монографије *Београдска операција*, објављене далеке 1964. године.<sup>36</sup> Тада се радило о полумемоарском делу, где је ослонац на архиве служио само за „освежење памћења“. Наравно, и седамдесетих година значајан број историчара имао је непосредно ратно искуство, али су крајем деценије почели да превладавају радови са ослоном на изворе, без обзира на политичку пристрасност аутора и потребу да се заобиђу многобројне осетљиве теме. Скуп у Волгограду отворили су председници совјетско-југословенске комисије академици

34 „Protokol drugog plenarnog zasedanja istoričara SFRJ i SSSR, održanog u Sarajevu 3. oktobra 1975. g.“, ЈИČ 3–4 (1975), 224–226.

35 Vojmir Kljaković, „Susret jugoslavenskih i sovjetskih historičara u Volgogradu“, VIG 2 (1981), 203–205.

36 *Београдска операција*, kolektiv sovjetskih i jugoslovenskih autora, u redakciji maršala Sovjetskog Saveza S. S. Birjuzova i general-pukovnika JNA R. Hamovića, (Београд: Vojnoistorijski institut JNA, 1964).

А.Л. Нарочницки и М. Апостолски, који је председавао комисијом од 1979. до 1987. године. Испоставило се да се обе стране потпуно разилазе по низу питању: значаја материјалне помоћи СССР-а за НОВЈ (да ли је била значајна и да ли је могла да буде истоветна са помоћи САД-а и Велике Британије); улоге совјетске војне активности у источном делу Југославије (да је тек доласком Црвене армије у Југославију НОВЈ успела да „узме ствар у своје руке“), и, уопште, улоге Београдске операције (коју су југословенски историчари сматрали мање битном јер су наводно у њој биле разбијене само три дивизије, док се у исто време НОВЈ борила на другим теренима Југославије против још шеснаест дивизија – sic!); сразмере доприноса југословенске борбе глобалној савезничкој победи. Уочавање овог проблема показало је да још није време за писање научне монографије на ту тему. Конференција је водила припремама другог издања монографије *Београдска операција*, која ће се појавити тек на измаку постојања једнопартијских држава.<sup>37</sup> Уосталом, и ова књига била је резултат компромиса између совјетских и југословенских колега, далеког од реалног стања ствари.<sup>38</sup> Приказ овог састанка Комисије историчара био је објављен у оквиру кумулативне публикације совјетског програмског става у „Војно-историјском гласнику“, с тим да у чланку чак није било наведено да се ради о излагању са састанка комисије, а камоли да је био објављен протокол о сарадњи.<sup>39</sup>

---

37 Grupa autora, *Beogradska operacija 20. oktobra 1944.* (drugo izdanje), (Beograd: Institut za Vojnu istoriju Ministarstva Odbrane SSSR; Vojnoistorijski Institut JNA, 1989).

38 О дискусијама поводом Другог светског рата види: А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији: утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2011), 320–321.

39 V. E. Romanov, G. M. Slavin, „Sovjetska istoriografija oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji (1941–1945)“, VIG 3

Четврта седница комисије у Крушеву (1984) са темом „Политичке, војне, економске и културне везе народа СССР и Југославије“ није била приказана у београдској научној штампи. Ово је одскакало од супротне праксе совјетске стране, која је редовно објављивала информације о седницама совјетско-југословенске комисије историчара<sup>40</sup>. Пето заседање Комисије историчара ипак је оставило свој траг у београдској научној штампи. Према писању М. Дашића, одржавање Пете седнице (комисија је била одлагана неколико пута због болести академика М. Апостолског 1985. и 1986) остварено је тек онда када би даље одлагање већ могло да изгледа као демарш (због годишњице револуције из 1917). Састанак је одржан у Москви од 12. до 14. октобра 1987. године. Југословенску страну водио је в.д. председника Миомир Дашић (1930–2020), док је са совјетске стране председавао А.Л. Нарочнички. Наравно, тема скупа била је у вези са 70. годишњицом Октобарске револуције, а друга је већ била ванидеолошка и тицала се односа југословенских народа и Русије, од почетка 19. века до 1882. године. На овој седници са југословенске стране доминирали су кадрови из Србије, Црне Горе и Македоније, док је са совјетске стране лепеза излагања била уравнотежена у већем степену. Било је планирано објављивање зборника радова прочитаних реферата, што није остварено. Следећа седница требало је

---

(1981), 275–289.

- 40 Ю. А. Писарев, М. М. Сумарокова, „Комиссия историков СССР и СФРЮ“, *Вопросы истории* 4 (1975), 185–187; В. Г. Карасев, „В Комиссии историков СССР и Югославии и на Международном симпозиуме в Сараево“, *Вопросы истории* 3 (1976), 182–183; В. Е. Романов, „Сессия комиссии историков СССР и СФРЮ“, *Вопросы истории* 2 (1982) 148–150; В. Е. Романов, Г. М. Славин, „Сессия Комиссии историков СССР и СФРЮ“, *Вопросы истории* 10 (1984), 153–155; О. Н. Решетникова, „В комиссии историков СССР и СФРЮ“, *Вопросы истории* 2 (1988), 154–156.

да се одржи 1989. у Југославији и док је једна тема претпостављала наставак претходне (Односи југословенских народа и Русије од почетка 1882. до 1912), друга је већ била врло актуелна: „Упоредна анализа историје националних односа у СССР и у Југославији“.<sup>41</sup> Совјетски историчари „југослависти“, као и практични експерти за Југославију у то време, већ су јасно уочавали оштрину међуетничких контрадикторности у СФРЈ.<sup>42</sup>

Последњи текст о раду совјетско-југословенске Комисије историчара појавио се 1990. у београдском институтском гласилу у облику информације коју је написала О.Н. Решетњикова, последњи научни секретар совјетског дела комисије историчара СССР и СФРЈ. У свом чланку резимира је деценију и по заједничког рада двеју комисија, расветлила проблеме у раду који су били пређутани у претходним радовима и на тај начин упознала са њима београдске историчаре. Објавила је да је делатност комисије почела на предлог југословенске стране, изражен у личном писму тадашњег директора Историјског института Црне Горе. Саопштила је да се велика пауза између састанака у Сарајеву 1975. и у Волгограду 1981. десила због повлачења југословенског председника комисије и одуговлачења југословенске стране са формирањем исте. Тек доласком на чело комисије академика М. Апостолског (којем је у раду помагао нови секретар Р. Терзиоски) комисија је успела да одржи састанак 1981. године. Проблем са југословенске стране био је финансијске природе и решен је тек укључивањем њеног рада у план међуакадемске сарадње обе земље. На тај начин организовани су округли столови који су

---

41 Miomir Dašić, „Peto zasijedanje komisije istoričara SFRJ i SSSR“, ЈИЋ 1–2 (1988), 227–235.

42 Леонид Петрович Решетников, *В тени и на свету. Линия жизни разведчика*, (Москва: Отчий дом, 2021), 140–180.



фактички били део плана о међународној сарадњи две академије наука (1981. и 1983. у Београду и 1985. у Москви). Комисија је учествовала и у раду научних скупова у Москви и Београду 1988, посвећених 150. годишњици конзуларних односа Русије и Србије, чији рад без обзира на све покушаје није био објављен у облику тематског зборника. Српско историјско гласило не само да је дало трибину руском секретару комисије, већ је објавило и директну критику догађаја у комисији на југословенској страни, коју је изнела О.Н. Решетњикова. Она је изразила забринутост да ли ће успети да се одржи следећи састанак комисије, планиран за 1990. у Југославији. Невероватно, али критике је било чак и више него у чланку исте ауторке, објављеном у Совјетском Савезу.<sup>43</sup> После седнице на чело Комисије дошли су академици А. Христов (1914–2000) и В.А. Кумањов (1931–1994), који је сменио времешног Нарочницког. Након расправа било је промењено и питање научне конференције (из њеног програма избачено је превише актуелно национално питање, храбро планирано за следећу седницу комисије током прелиминарних разговора релативно мирне 1987). Југословенска страна је накнадно обавестила совјетску да одржавање конференције неће бити спроведено 1990, већ да се одлаже за 1991.<sup>44</sup> О одржавању те последње, шесте седнице совјетско-југословенске Комисије историчара у Македонији београдска научна штампа није ни обавестила јавност. На помолу су били распад југословенске државе и грађански рат.

У званичној штампи било је релативно мало трагова личних контаката историчара (активних од по-

43 О. Н. Решетникова, „В комисији историков СССР И СФРЈ“, *Вопросы истории* 2 (1988), 154–156.

44 О. Н. Rešetnikova, „Komisija istoričara SSSR i SFRJ – 15 godina: rezultati i perspektive saradnje“, *Istorija 20. veka* 1–2 (1990), 223–225.

четка 70-их година). Само једном је дошло до приказа јубиларног зборника – изузетак је био направљен у част С.А. Никитина.<sup>45</sup> После неколико година због њега је био направљен још један изузетак, када му је Милорад Екмечић написао некролог.<sup>46</sup> У судбоносној 1991. години, у којој су престале да постоје једнопартијске државе а идеолошке стеге потпуно попустиле, био је објављен некролог првом совјетском председнику билатералне комисије историчара (преминулом 1989), што је симболички означило крај њеног рада.<sup>47</sup> Од самог почетка до самог краја Комисија историчара није журила са радом. Свест о „државном значају“ историјских одлука и изјава била је оловни тег који је успоравао научни рад историчара са обе стране, постојале су објективне сметње, а било је наравно и субјективних, да не кажемо личних околности, које су рад ове комисије чиниле врло спорим. Деведесетих година рад комисије је прекинут распадом многонационалних држава, а затим санкцијама којима се придружила Јељцинова Русија и општом економском кризом. Обнова комисије историчара две државе остала је као аманет за XXI век, са великом традицијом претходне комисије у наслеђу. Период олакшавања личних и међуинституционалних контаката, од друге половине 90-их година XX века, показао је да делатност толико великих институција, наслеђених из периода једнопартијске контроле над спољном политиком и кретањем појединаца преко граница, више нема смисла. Од тог

---

45 Nadežda Jovanović, „Славяне и Россия, к 70-летию со дня рождения С. А. Никитина, Институт славяноведения и балканистики, Москва 1972“, ЈИС 1–2 (1972), 171–173.

46 Milorad Ekmečić, „Sergej Aleksandrovič Nikitin (1901–1979)“, ЈИС 1–2 (1979), 230–231.

47 Миомир Дашић, „Алексеј Леонтјевич Нарочницки (1907–1989)“, ИЧ 38 (1991), 325–334.

периода српско-руско научна сарадња у домену историјске науке развија се много активније и по обрасцу друге међународне сарадње: кроз билатералне споразуме појединих научних и академских институција, као и кроз лично учешће појединих српских и руских историчара у заједничким пројектима. Уосталом, и пре тога, у време деловања југословенско-совјетске комисије, међусобна сарадња историчара две земље се у значајној мери остваривала према програмима међуинституционалне сарадње: у оквиру плана научне сарадње Одељења историјских наука САНУ и Института за историју АН СССР, у оквиру међубиблиотечке размене Народне библиотеке Србије и Свесавезне државне библиотеке иностране литературе (ВГБИЛ), у оквиру међууниверзитетске сарадње БУ и МДУ „Ломоносов“.

Историја делатности југословенско-совјетске Комисије историчара показује да се радило о изневереним очекивањима са обе стране. Југословенска страна више никада није успела да оствари онај ниво интервенције у совјетску научну продукцију и совјетске ставове као 1961. године, током припреме совјетске *Историје Југославије*, а није хтела ни да чује за узајамно рецензирање. С друге стране, совјетска страна није успела да досегне планирани ниво сарадње у области превода и пласирања својих монографија у Југославији преко комисије. Изузетак су представљали зборници грађе објављивани у сарадњи непосредних институција-учесника пројеката (са југословенске/српске стране углавном САНУ и архивске институције из Београда – са совјетске/руске стране углавном Институт за словенске студије АН СССР). На српскохрватски језик преводила се само совјетска литература која се бавила појединим уским темама, лако уклопљивим у општи југословенски историјски наратив. Слаба тачка сарадње била је узајамна за-

вађеност крупних групација југословенских историчара који нису могли или нису хтели да превазиђу клановске поделе (углавном по националном кључу), те су на тај начин уносили субјективне препреке у рад комисије. Нова истраживања у овој области могу додатно осветлити ову тему.<sup>48</sup> Општим увидом у научну периодику штампану у главном граду Југославије можемо закључити да је совјетско-југословенска научна размена постојала у околностима када су се институционалне совјетско-југословенске научне везе (несумњиво осликане у приказима) развијале паралелно и спорије од личних и неформалних. Илустративна је чињеница да је 1960-их у београдској научној штампи било приказано пет издања извора објављених у СССР-у, 1970-их четири издања, 1980-их четири издања, 1990-их пет издања. Још читија слика је са методологијом: од 1960. до 2000. у београдској штампи било је приказано само пет совјетских радова везаних за методологију или посматраних у контексту методологије истраживања. Међутим, лични неформални односи и познанства много чвршће су повезивали српске и руске историчаре у другој половини XX века, периоду једнопартијских држава. У овим околностима формирале су се фигуре „неформалних амбасадора руске историографије“ попут Ј.А. Писарева, В.Г. Карасјова, а касније А.Л. Шемјакина и других, који су осим својих научних функција имали и лични интерес за Србију, многа другарства и пријатељства у Београду и другде у бившој Југославији. Кроз неформално дружење са руским колегама од друге половине 70-их година српска страна могла је да се упозна са новинама совјетске, односно руске историографије. Питање „неформалних

---

48 АЈ, Фонд 684, Савез историчара Југославије (1958–1989).

веза српске и руске научне елите“ представља посебну тему коју морамо да оставимо за даља истраживања.

### Резиме

У научним часописима шест значајних историјских институција који су излазили у Београду од 1946. до 2000. године појавило се више од стотину приказа и чланака о радовима совјетске/руске историографије с темама XIX и XX века. После паузе у време сукоба Југославије са Информбироом (1948–1955), број радова о совјетској историографији је растао до седамдесетих година, у осамдесетим је почео да опада, да би се, упркос материјалним тешкоћама, стабилизовао у деведесетим. Радови о 20. веку су претежно имали идеолошки важне теме, попут Другог светског рата и револуција које су следиле за Првим светским ратом.

Ауторитарни режими и партијска контрола над главним историографским питањима у Совјетском Савезу и Југославији усложњавали су непосредне контакте историчара две земље све до друге половине 1970-их. То је подстакло идеју о формирању заједничке комисије историчара из обе земље, по угледу на комисије које су постојале између других социјалистичких држава и СССР-а. Комисија историчара СССР и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије је постојала од 1974. до 1991. године (као претходницу је имала састанак совјетских и југословенских историчара 1961. године, када су настојали да усагласе ставове у вези са предстојећим објављивањем двотомне *Историје Југославије* у Москви). Комисија је радила споро, а искрсавала су и неслагања у неким питањима совјетско-југословенских односа у Другом светском рату. Успела је да делимично олакша непосредне контакте историчара две земље, али су у погледу формалне сарадње изневерена очекивања

obe strane. Institucionalne veze sovjetske i jugoslovenske historiografije su se razvijale sporiје od ličnih i neformalnih veza ruskih i srpskih historičara.

### Sources and Literature

Arhiv Jugoslavije: Fond 524, Društvo za kulturnu saradnju Jugoslavija–SSSR; Fond 684, Savez historičara Jugoslavije.

Babenko, O. V. „Slavjanovedenie v MGU v 1939–2019 gg. K 80-letiju kafedry istorii juzhnyh i zapadnyh slavjan“. *Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaja i zarubezhnaja literatura*. Ser. 5, *Istorija: informacionno-analiticheskij zhurnal* 3 (2020), 15–25. (Russian Cyrillic)

*Beogradska operacija*, u redakciji maršala Sovjetskog Saveza S. S. Birjužova i general-pukovnika JNA R. Hamovića. Beograd: Vojnoistorijski institut JNA, 1964.

*Beogradska operacija 20. oktobra 1944*. Beograd: Institut za vojnu istoriju Ministarstva odbrane SSSR; Vojnoistorijski Institut JNA, 1989.

Boffa, G. *Povijest Sovjetskog Saveza*. 1, *Od revolucije do Drugoga svjetskog rata: Lenjin i Staljin 1917–1941*. Opatija: „Otokar Keršovani“, 1985.

Čubrilović, Vasa. „Istorija Jugoslavii, I–II, Moskva 1963, Akademija nauk SSSR, Institut slavjanovedenija (zapažanja i kritičke primedbe)“. *Istorijski časopis* 14–15 (1963–1965), 517–545. (Cyrillic)

Dančenko, S. I. „Saraevo – 1975. Vospominanija“. *Slavjanskij mir v tretem tysjačeletii* 10 (2015), 417–432. (Russian Cyrillic)

Dašić, Miomir. „Aleksej Leontjevič Naročnicki (1907–1989)“, *Istorijski časopis* 38 (1991), 325–334. (Cyrillic)

Dašić, Miomir. „Dimitrije Dimo Vujović – historičar crnogorsko-francuskih odnosa i Crne Gore i Francuske u Prvom svjetskom ratu“. *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu: zbornik radova sa okruglog stola Istorijskog instituta*. Knj. 2. (Podgorica: Istorijski institut, 1998), 19–36. (Cyrillic)

Dašić, Miomir. „Peto zasijedanje komisije historičara SFRJ i SSSR“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2 (1988), 227–235.

Dinić–Knežević, Dušanka. „Voprosi istorii Slavjan 3, 4, Voronež 1970, 1972“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 3–4 (1972), 212–216.

Ekmečić, Milorad. „Sergej Aleksandrovič Nikitin (1901–1979)“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2 (1979), 230–231.

- Geler, Mihail, Aleksandar Nekrič. *Utopija na vlasti: istorija Sovjetskog Saveza*. Podgorica: CID, 2000. (Cyrillic)
- Grafenauer, Bogo. „Istorija Jugoslavii: v dvuh tomah, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva, 1963. Tom I. Pod redakciej Ju. Bromleja, I. S. Dostjan, V. T. Karaseva, S. A. Nikitina“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 2 (1964), 89–98.
- Istorija Jugoslavii: v dvuh tomah*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1963. (Russian Cyrillic)
- Istorija juzhnyh i zapadnyh slavjan*. red. S. A. Nikitin. Moskva: Izdatel'stvo MGU, 1957. (Russian Cyrillic)
- Istorija juzhnyh i zapadnyh slavjan*. red. I. M. Beljavskaia. Moskva: MGU, 1969. (Russian Cyrillic)
- Istorija juzhnyh i zapadnyh slavjan: kurs lekcij*. red. I. V. Sozin. Moskva: Izdatel'stvo MGU, 1979. (Russian Cyrillic)
- Istorija juzhnyh i zapadnyh slavjan*, t. 1–2. red. G. F. Matveev. Moskva: Izdatel'stvo MGU, 1999.
- Istorija revolucija XX veka*. Beograd: Komunist, 1970.
- Jemuović, Radomir. „Saradnja istoričara SFRJ i SSSR u toku 1973–1975. godine“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 3–4 (1975), 224–227.
- Jemuović, Radomir. „Učešće arhivskih radnika Jugoslavije na VII međunarodnom kongresu arhiva u Moskvi, avgusta 1972. godine“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 3–4 (1972), 225–227.
- Jovanović, Nadežda. „*Slavjane i Rossija*, k 70-letiju so dnja rozhdenija S. A. Nikitina, Institut slavjanovedenija i balkanistiki, Moskva 1972“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2 (1972), 171–173.
- Jovanović, Nadežda, Venceslav Glišić. „Sovetskoe slavjanovedenie, Materialy IV konferencii istorikov slavistov (Minsk, 31 janvarja – 3 fevralja 1968 g.), Minsk 1969“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2 (1970), 183–188.
- Karasev, V. G. „V Komissii istorikov SSSR i Jugoslavii i na Mezhdunarodnom simpoziume v Saraevo“. *Voprosy istorii* 3 (1976), 182–183. (Russian Cyrillic)
- Kikišev, N. I., *Slavjanskaja ideologija*. Moskva: Institut ruskoj civilizacii, 2014. (Russian Cyrillic)
- Kljaković, Vojmir. „Susret jugoslavenskih i sovjetskih historičara u Volgogradu“. *Vojnoistorijski glasnik* 2 (1981), 203–205.

- Lovrenčić, Rene. „A. Bumbić – F. Slipčević, Istorija Rusije i SSSR-a, Viša pedagoška škola, Sarajevo 1963“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 4 (1964), 118–121.
- M. P. R. „Voprosy istorii (1945, 1946)“. *Istorijski glasnik* 1 (1948), 77–80. (Cyrillic)
- Marjanović, Jovan „Istorija Jugoslavii: v dvuh tomah, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva 1963. Tom II, pod redakciej L. B. Valeva, G. M. Slavina i L. I. Udal'cova“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 4 (1964), 133–139.
- Marjanović, Jovan. „Sastanak jugoslovenskih i sovjetskih istoričara“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1 (1962), 146–148.
- Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine.* Knj. I–III. Sarajevo: ANUBiH, 1977.
- Mitrohin, Nikolaj Aleksandrovich. „Apparat CK KPSS v 1953–1985 godah kak primer «zakrytogo» obshhestva“. *Novoe literaturnoe obozrenie* 6 (2006), 200–220. (Russian Cyrillic)
- Naročnicki, A. L., J. A. Pisarev. „Dosadašnji rezultati i perspektive izučavanja istorije Jugoslavije u SSSR“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2 (1975), 131–152.
- Nekrič, A. M. 22. *junij 1941.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- Nikiforov, K. V. „Centru rossijskoj slavistiki – 70 let“. *Slavjanskij al'manah* 1–2 (2017), 13–26. (Russian Cyrillic)
- Novak, Viktor. „Istaknuti sovjetski istoričari i arheolozi u poseti Jugoslaviji“. *Istorijski časopis* (1948), 391–394. (Cyrillic)
- Ostrogorski, Georgije. „Voprosy istorii (Akademija Nauk, Institut istorii), Moskva, izdatel'stvo Pravda. 1945, 1–6; 1946, 1–22; 1947, 1–12; 1948, 1–12“. *Istorijski časopis* 1 (1948), 353–354. (Cyrillic)
- Ostrogorski, Georgije. „Uspenskij G. I., Istorija vizantiskoj imperii, Tom III. Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva–Leningrad 1948“. *Istorijski časopis* 2 (1949–1950), 206–209. (Cyrillic)
- Pankratova A. „Sovetskaja delegacija i pol'skaja obshhestvennost“. *Istoričeskij marksist* 5 (1933), 130–136. (Russian Cyrillic)
- Perović, Latinka. „Ka boljem poznavanju ruske istorije: Rusija u izdanjima Službenog lista SRJ“. *Tokovi istorije* 1–4 (1998), 316–320.
- Pisarev J. A., M. M. Sumarokova. „Komissija istorikov SSSR i SFRJu“. *Voprosy istorii* 4 (1975), 185–187. (Russian Cyrillic)



- „Protokol prvog plenarnog zasedanja istoričara SFRJ i SSSR, održanog u Moskvi 16–20. decembra 1974. g.“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 3–4 (1975), 224–226.
- Rešetnikov, Leonid Petrovich. *V teni i na svetu: linija zhizni razvedchika*. Moskva: Otchij dom, 2021.
- Rešetnikova, O. N. „V komisii istorikov SSSR i SFRJu“. *Voprosy istorii* 2 (1988), 154–156.
- Rešetnikova, O. N. „Komisija istoričara SSSR i SFRJ – 15 godina: rezultati i perspektive saradnje“. *Istorija 20. veka* 1–2 (1990), 223–225.
- Romanov, V. E. „Sessija komisii istorikov SSSR i SFRJu“. *Voprosy istorii* 2 (1982), 148–150. (Russian Cyrillic)
- Romanov, V. E., G. M. Slavin. „Sessija komisii istorikov SSSR i SFRJu“. *Voprosy istorii* 10 (1984), 153–155. (Russian Cyrillic)
- Romanov, V. E., G. M. Slavin. „Sovjetska istoriografija oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji (1941–1945)“. *Vojnoistorijski glasnik* 3 (1981), 275–289.
- Rostovtzeff, M. *Dura-Europos and its art*. Oxford: Clarendon Press, 1938.
- Savel'ev, A. V. „Nomenklaturnaja bor'ba vokrug zhurnala «Voprosy istorii» v 1954–1957 gg.“. *Otechestvennaja istorija* 5 (2003), 148–162. (Russian Cyrillic)
- Timofejev, Aleksej J. *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji: uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941–1945*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
- Vinaver, Vuk. „Istorija juzhnyh i zapadnyh slavjan, Moskovskij universitet, Moskva 1969“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1-2 (1970), 207–209.
- Vinogradov S. A. „Bibliografija radova o istoriji Jugoslavije objavljenih u SSSR od 1945. do 1962. godine“. *Istorijski časopis* 14–15 (1963–1965), 623–641. (Cyrillic)
- Vučo, Nikola. „Pregled literature marksizma–lenjinizma“. *Istorijski časopis* 1 (1948), 314–324. (Cyrillic)
- Vujović, Dimo. „Oktobarska revolucija i crnogorska emigracija“. *Istoriski zapisi* 3–4 (1959), 51–70. (Cyrillic)
- Vuksanović-Anić, Draga. „Svetski kongres istoričara“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 3–4 (1970), 233–238.
- Zajcev, A. V. „Jugoslavija na stranicah zhurnala «Slavjane» (1942–1958)“. *Slavjanskij al'manah* 1–2 (2021), 100–126. (Russian Cyrillic)

## Summary

Aleksej Timofejev, Ph.D.

Zoran Bajin, Ph.D

### SOVIET AND RUSSIAN HISTORY SCIENCE ON 19TH AND 20TH CENTURIES AND ITS INFLUENCE ON YUGOSLAV AND SERBIAN HISTORIOGRAPHY (1946–2000)

**Abstract:** Based on relevant sources and literature, the paper analyses reviews and articles on the works of Soviet/Russian historians dealing with 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> century topics, published in journals of six important historical institutions in Belgrade between 1946 and 2000 (*Jugoslovenski istorijski časopis/Yugoslav Historical Review*, *Istorijski glasnik/Historical Herald*, *Istorijski časopis/Historical Review*, *Vojnoistorijski glasnik/Military Historical Review*, *Tokovi istorije/Currents of History* and *Istorija 20. veka/History of the 20<sup>th</sup> Century*). The focus is on the work of the Commission of Historians of the USSR and SFRY from 1974 to 1991, that was supposed to facilitate direct contacts between historians of the two countries. The Commission partially succeeded in this, although in terms of formal cooperation the expectations of both parties were dashed.

**Keywords:** Russian historiography, Serbian historiography, Commission of Historians of the USSR and SFRY, Marxist historiography, history journals, Belgrade

More than a hundred reviews and articles on the works of Soviet/Russian historians dealing with 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> century topics appeared in the journals of six important historical institutions published in Belgrade between 1946 and 2000. After a pause during Yugoslavia's conflict with the Cominform (1948–1955), the number of works on Soviet

historiography grew until the 1970s. It began to decline in the 1980s but despite financial difficulties, it stabilized in the 1990s. Most works on the 20<sup>th</sup> century had ideologically significant topics, such as the Second World War and the revolutions following the First World War.

Authoritarian regimes and party control over the main historiographical issues in the Soviet Union and Yugoslavia complicated direct contacts between historians of the two countries until the second half of the 1970s. This gave rise to the idea to form a joint commission of historians from both countries, modelled on the commissions existing between other socialist states and the USSR. The Commission of Historians of the USSR and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia existed from 1974 until 1991 (it had a forerunner in the meeting of Soviet and Yugoslav historians in 1961 that tried to harmonize their views on the upcoming publication of the two-volume *History of Yugoslavia* in Moscow). The commission worked slowly, while disagreements arose on some issues of Soviet-Yugoslav relations in the Second World War. It partially succeeded in facilitating direct contacts between the historians of the two countries, but in terms of formal cooperation the expectations of both parties were dashed. The institutional ties of Soviet and Yugoslav historiographies developed more slowly than the personal and informal connections between Russian and Serbian historians.

